

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА

Постановка проблеми. Однією з необхідних складових реалізації стратегічного курсу Української держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі є адаптація національного законодавства до системи джерел права ЄС, що включає в себе відповідні змістові та формальні аспекти. Про це свідчить, зокрема, низка нормативних положень Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023, який визначає правові та організаційні засади правотворчості в Україні, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроекування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Так, п. 3 ч. 3 ст. 29 згаданого Закону встановлено, що одним із етапів розробки проекту нормативно-правового акта є здійснення оцінки його відповідності зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС), а сам проект такого акта, відповідно до частини першої ст. 44 Закону, підлягає обов'язковій експертизі на його відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС).

Водночас необхідно зауважити, що наведеними, а також деякими іншими нормами Закону України «Про правотворчу діяльність», безумовно, не обмежується актуальність дослідження специфіки джерел права Європейського Союзу, оскільки зазначена проблематика значною мірою має практичний вимір, який проявляється у тому, що від правильного розуміння сутності та специфіки системи джерел права ЄС, а також механізмів їх імплементації у національну правову систему України, безпосередньо залежить ефективність їх практичної реалізації та, зокрема, застосування уповноваженими органами публічної влади, у тому числі судами. Адже «життєздатність» та ефективність будь-якої правової системи значною мірою залежать від того, які саме правові акти її «обслуговують», що передбачає, з-поміж іншого, необхідність їх визнання, класифікації й використання як джерел права громадянами, їх об'єднаннями, науковою спільнотою, а також іншими учасниками суспільних відносин [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення особливостей джерел права Європейського Союзу, зокрема, різновидів нормативно-правових актів, які діють у ЄС, перебуває у фокусі уваги сучасних українських і зарубіжних вчених, що слід визнати цілком закономірним з огляду на динаміку соціокультурного та політико-правового розвитку об'єднаної Європи, а також стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Серед таких дослідників слід згадати С. Бобровник, Л. Богачову, І. Брацука, К. Боршарта, А. Дешвуда, В. Кернза, М. Коваліва, Д. Ласока, К. Ленаертса, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, О. Скрипнюка, С. Сіберсона, К. Смирнову, І. Яковюка та ін.

Попри суттєвий внесок цих та інших вчених у розробку проблематики розвитку джерел права Європейського Союзу, сучасні реалії вимагають здійснення як необхідних узагальнень в означеній площині, так і уточнення деяких існуючих на сьогодні доктринальних позицій.

Мета статті. Метою цієї статті є з'ясування змісту поняття «джерела права Європейського Союзу» та визначення їх особливостей, які проявляються на рівні відповідних різновидів, відтворюючи специфіку сучасного етапу розвитку правової системи ЄС.

Основні результати дослідження. У зарубіжній науковій літературі, так само як і у вітчизняній, поняття «джерело права» розуміється неоднозначно. Так, у найбільш широкому розумінні джерела права, на думку В. Кернза, являють собою «нормотворчий механізм, який надає юристу можливість вирішувати юридичні питання, що виникають у повсякденній практиці» [2, с. 91]. Д. Лесок і Д. Брідж вважають, що джерело права – це, по суті, причина права або так званий креативний елемент у праві, який бере участь у формуванні норми права і водночас сам може виступати нормою права [3, с. 102]. На думку інших західних дослідників, поняття «джерело права» має двоаспектний характер, оскільки у первісному значенні його зміст пов'язаний з причинами виникнення правових норм або з «мотивацією створення правової конструкції» (наприклад, у Європейському Союзі однією з таких основних мотивацій є створення простору «свободи, безпеки і правосуддя» в Європі), а у похідному значенні його зміст пов'язаний з формальними аспектами закону, з його структурою, функціональним навантаженням тощо [4, с. 60].

Крім цього, у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі також поширеним є розуміння поняття «джерела права» у формальному та матеріальному значеннях. При цьому формально-юридичні джерела права охоплюють способи внутрішньої організації і зовнішнього вираження і закріплення норм права, а матеріальні джерела являють собою сили або фактори (історичні, культурні, релігійні, політичні, економічні та інші правотворчі фактори об'єктивного характеру), які зумовлюють виникнення, розвиток, зміст права [5, с. 239].

Однак, яким би не був конкретний підхід до розуміння сутності та природи джерел права Європейського Союзу, очевидним слід визнати те, що їх кількісна та якісна специфіка безпосередньо зумовлена унікальністю правової системи ЄС, яка визначає своєрідність їх класифікації, ієрархії та застосування на національному та наднаціональному рівнях.

У цьому контексті необхідно зазначити, що, мабуть, найбільш поширеним у сучасній науковій літературі є дихотомічний поділ права Європейського Союзу на первинне і вторинне, у зв'язку із чим виокремлюють джерела «первинного» та «вторинного» права ЄС. При цьому первинне право ЄС охоплює насамперед основоположні, визначальні для Європейського Союзу принципи та норми, закріплені в установчих договорах ЄС, Хартію прав ЄС, а також міжнародні договори, укладені як Європейським Союзом, так і державами – членами ЄС, а вторинне або похідне право Європейського Союзу включає в себе норми, які видають установи ЄС у формі регламентів, директив, рішень тощо і які повинні відповідати джерелам первинного права. В окремих випадках до цього переліку додають ще так зване «третинне» право ЄС, джерелами якого є судові прецеденти [6, с. 569].

На думку К. Смирнової, джерелами права Європейського Союзу є установчі договори та акти, прирівняні до них; нормативні акти, ухвалені компетентними структурами Союзу; загальні принципи права, що є спільними для конституційного і кримінального права держав – членів ЄС; принципи права, що були розвинуті та розтлумачені Судом ЄС; міжнародні угоди з третіми країнами і міжнародними організаціями та акти органів співробітництва, створених на базі таких угод [7, с. 7].

Зарубіжні вчені також висловлюють різні погляди щодо переліку джерел права Європейського Союзу, не спиняючись детально при цьому на визначенні їх спільних видових характеристик. Так, окремі дослідники джерелами права ЄС вважають лише три групи актів: установчі договори Європейського Союзу, нормативні акти установ ЄС і загальні принципи права, сформовані у прецедентній практиці Суду Європейського Союзу [8, с. 665; 9, с. 27]. Інші науковці, зокрема М. Хорспул і М. Хамфріс, дотримуються ширшого підходу з цього питання і джерелами права Європейського Союзу визнають усі форми закріплення правових норм, які можуть безпосередньо або опосередковано породжувати юридичні обов'язки у суб'єктів права ЄС (нормативно-правові акти, рішення установ ЄС, рекомендації та висновки, так зване м'яке право, до якого належать меморандуми, резолюції тощо) [10, с. 104].

Тож навіть цей короткий огляд специфіки джерел права Європейського Союзу надає можливість зробити попередній висновок про наявність низки специфічних характеристик даного правового феномену, зумовлених насамперед наднаціональною природою правової системи ЄС, що має інтегративно-договірну природу та функціонує на засадах спільних правових основ, цілей і завдань, які реалізуються в межах цілісного правового простору, сформованого внаслідок її взаємодії з національними правовими системами держав – членів Європейського Союзу.

У зв'язку із цим спробуємо більш конкретно визначити специфічні особливості джерел права Європейського Союзу, які відрізняють їх від традиційних, національних форм і способів зовнішнього вираження правових норм, що функціонують у межах окремих держав, зокрема європейських.

По-перше, основу джерел права Європейського Союзу складає загальний інтерес європейських народів, їх спільні ціннісні надбання, що закладаються в основу їх прогресивного розвитку. Ця ознака стосується насамперед установчих договорів ЄС як міжнародно-правових актів, у яких безпосередньо виражаються воля та інтереси всіх держав, які беруть у них участь. Водночас вона також опосередковано проявляється у відповідних правових актах наднаціональних інституцій ЄС (Європейський Парламент, Європейська Комісія, Рада ЄС тощо), які за своєю правовою природою мають, скоріше, регіональний характер, оскільки вони не є міжнародними та національними правовими актами у класичному значенні. При цьому правові акти таких інституцій Європейського Союзу за своїми юридичними характеристиками покликані забезпечувати стійкий взаємозв'язок між нормами його установчих договорів і правовими актами держав – членів ЄС і, у такий спосіб, взаємозв'язок наднаціональної правової системи Європейського Союзу як інтеграційного об'єднання європейських держав з національними правовими системами, що входять до його складу.

У юридичній літературі щодо цього зазначається, що зв'язок між джерелами права ЄС і міжнародного публічного права зумовлюється насамперед тим, що основою функціонування Союзу є міжнародні публічні договори, які мають найвищу юридичну силу в його правопорядку і визначають правовий статус інших джерел права. При цьому не можна погодитися з висновком про те, що право Європейського Союзу є одним із різновидів міжнародного правопорядку [11, с. 62–65], оскільки правове регулювання, що функціонує в ЄС, має суттєві особливості порівняно з класичними системами національного та міжнародного права. Ці особливості проявляються, зокрема, у тому, що джерела права Європейського Союзу, на відміну від джерел міжнародного права, складають більш чітку ієрархічну систему, характеризуються вищим рівнем систематизації та внутрішньої узгодженості.

Водночас у цьому контексті необхідно також ураховувати, що ієрархія джерел права Європейського Союзу чітко простежується між установчими (конституційними) договорами (актами) ЄС та тими правовими актами, які видаються на їх основі, тобто, по суті, між первинними та вторинними джерелами права ЄС. Якщо ж взяти до уваги законодавчі акти Європейського Союзу та прецеденти Суду ЄС, то ієрархія між ними є вже не такою очевидною, як це має місце між первинними та вторинними джерелами права ЄС. У зв'язку із цим окремі західні дослідники вважають за доцільне вести мову не про ієрархію джерел права Європейського Союзу, а про ієрархію правових принципів, які склалися в межах правової системи ЄС на засадах Установчих договорів.

Серед ієрархічних принципів пропонується виокремлювати такі: 1) принцип повної відповідності актів владних інституцій Європейського Союзу установчим договорам ЄС; 2) принцип відповідності актів тлумачення і правозастосування основним положенням актів, які тлумачаться та застосовуються; 3) принцип пріоритету більш пізніх актів у часі над більш ранніми актами, спеціальних актів над загальними тощо. При цьому наголошується, що, хоча ці принципи й не вирішують усіх проблем, пов'язаних з відсутністю чітко закріпленої в Європейському Союзі на нормативно-правову рівні ієрархії джерел права, все ж вони допомагають вирішувати суперечності, колізії між правовою системою та джерелами права ЄС, з одного боку, і національними правовими системами та їх джерелами – з другого [12, с. 745].

По-друге, однією з важливих специфічних рис джерел права Європейського Союзу є те, що вони формуються під впливом принципів і традицій двох найбільших правових сімей сучасності – романо-германської та англосаксонської. Незважаючи на те, що станом на сьогодні правові системи всіх держав – членів Європейського Союзу належать до романо-германської правової сім'ї, а Велика Британія з 2020 року остаточно вийшла зі складу ЄС, унаслідок такого синтезу, який відбувався протягом багатьох десятиліть, у межах правової системи Європейського Союзу продовжують одночасно співіснувати та функціонувати як джерела права нормативно-правовий акт (основне джерело права в правових системах романо-германського типу), який приймають

органами законодавчої та виконавчої влади ЄС, і судовий прецедент (основне джерело права в англосаксонській правовій сім'ї), який створюється Судом Європейського Союзу.

Більше того, навіть у сучасних реаліях, тобто після виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу, навряд чи можна вести мову про те, що саме романо-германське право та його джерела є системоутворюючим чинником права ЄС, оскільки рішення Суду Європейського Союзу в системі джерел права ЄС мають характер прецедентів і суттєво впливають на розвиток правової системи Європейського Союзу загалом та держав – членів ЄС зокрема. При цьому необхідно також ураховувати, що чимало фундаментальних принципів права Європейського Союзу, у тому числі принципи, що визначають особливості його застосування на національному рівні, були розроблені саме Судом ЄС. Основними видами рішень Суду Європейського Союзу є преюдиціальні (попередні) рішення та рішення в справах щодо правопорушення. До преюдиціальних рішень належать рішення на запити національних судів щодо тлумачення нормативно-правових актів ЄС і чинності актів вторинного права ЄС, а другий вид рішень включає судові рішення щодо визнання дотримання або порушення права ЄС державами-членами [6, с. 571–572].

Слід також наголосити, що на важливу роль і значення рішень Суду Європейського Союзу у формуванні нормативних положень у науковій літературі зверталася увага й раніше. Зокрема, Л. Богачова у зв'язку з цим зазначає, що «правила, встановлені Судом ЄС, обов'язкові для сторін у справі та самого суду у майбутньому, є прецедентами для національних органів правосуддя всіх держав-членів. Вони доповнюють і розвивають положення установчих договорів (норм первинного права) і не можуть їх змінювати. Норми вторинного права не тільки конкретизуються, але й скасовуються рішеннями Суду ЄС» [13, с. 21].

По-третє, джерела права Європейського Союзу мають особливий режим просторової дії, який включає в себе одночасно як територію ЄС у цілому, так і територію окремих держав – членів ЄС зокрема. На відміну від джерел національного права, просторова дія яких обмежується суверенною територією відповідної держави, яка самостійно визначає всі питання внутрішнього адміністративно-територіального устрою, джерела права Європейського Союзу функціонують поза контекстом національних юрисдикцій або, іншими словами, на сукупній території ЄС, влада над якою не має традиційного національно-суверенного характеру.

У цьому контексті зарубіжні дослідники зазначають, що у Європейського Союзу як унікального наднаціонального утворення відсутня як міжнародна правосуб'єктність, так і суверенна влада щодо власної території, що проявляється, зокрема, у тому, що Європейський Союз не має права вести переговори стосовно територіальних змін і не може переглядати відповідні територіальні кордони, регулюючи при цьому просторову сферу застосування європейського права [14, с. 994–996].

Водночас ця особливість Європейського Союзу як наднаціонального інтегративного утворення не означає, що в межах його території не функціонує європейське право та його відповідні джерела, оскільки в основу розвитку правової системи ЄС закладено загальні принципи, згідно із якими правові акти Європейського Союзу мають пряму дію та є обов'язковими для застосування на території держав – членів ЄС.

По-четверте, ще однією специфічною ознакою джерел права Європейського Союзу є те, що вони характеризуються особливим, диференційованим порядком їх прийняття та введення в дію, а також імплементації норм права Європейського Союзу у національні правові порядки держав – членів ЄС. Зазначена ознака зумовлюється насамперед різною юридичною природою, роллю та призначенням джерел права Європейського Союзу.

Так, установчі договори Європейського Союзу як джерела первинного права ЄС за своєю правовою природою є міжнародно-правовими актами, оскільки вони виникають на підставі договір-ного процесу і спрямовані на створення Європейського Союзу та забезпечення його стабільного і ефективного функціонування впродовж тривалого історичного періоду з урахуванням поставлених цілей і завдань. Порядок і час набрання установчими договорами ЄС юридичної сили, а також строк їх дії, встановлюються в самих договорах. При цьому майже всі установчі договори Європейського Союзу були укладені на невизначений строк, тобто, по суті, мають безстроковий характер (наприклад, ст. 53 Договору про Європейський Союз), а порядок введення їх у дію передбачає необхідність здійснення їх ратифікації державами – членами ЄС відповідно до їх конституційних вимог та процедур (ст. 54 Договору про Європейський Союз) [15, с. 70].

Якщо ж йдеться про набрання чинності та юридичної сили правовими актами, які приймаються уповноваженими органами влади Європейського Союзу, то відповідний порядок залежить від правового режиму того чи іншого акта як джерела права, а також від характеру закріплених у ньому норм. Так, наприклад, регламенти як загальнообов'язкові акти прямої дії (ст. 288 Договору про функціонування Європейського Союзу) набувають чинності, як правило, на другий день після їх опублікування в офіційному виданні, якщо інше не визначено в тексті самого акта. Директиви і рішення, які адресуються визначеному колу суб'єктів, вступають у дію з моменту доведення їх змісту до відома тих, кому вони адресовані. При цьому в директивах і рішеннях можуть вказуватися строк їх дії або строк виконання відповідних приписів, що в них містяться [16, с. 52–57].

Поряд з цим наднаціональна природа Європейського Союзу, у складі якого перебуває значна кількість національних держав, зумовлює також відповідні особливості взаємозв'язків джерел наднаціонального права Європейського Союзу та джерел національного права держав – членів ЄС, які проявляються на рівні правового регулювання суспільних відносин, у тому числі при виникненні правових колізій між нормами права Європейського Союзу та нормами, що прийняті в межах національних правопорядків у складі ЄС. У зв'язку з цим слід звернути увагу насамперед на принцип верховенства права Європейського Союзу, завдяки якому забезпечується пріоритет джерел права ЄС, причому як первинних, так і вторинних, над джерелами національного права держав – членів ЄС. Останнє впливає, зокрема, зі змісту ст. 288 Договору про функціонування Європейського Союзу, відповідно до якої:

1) регламент має загальне застосування, є обов'язковим у всіх своїх частинах та має пряме застосування у всіх державах-членах;

2) директива є обов'язковою для кожної держави-члена, якій її адресовано, щодо результатів, яких треба досягти, однак залишає національним органам влади вибір форми та засобів;

3) рішення є обов'язковим у всіх своїх частинах для тих, кому його адресовано.

У цьому контексті варто також наголосити на тому, що у процесі розвитку права Європейського Союзу були сформовані основоположні принципи правового регулювання суспільних відносин у межах ЄС. Йдеться насамперед про принципи прямої дії та верховенства права ЄС, зміст яких значною мірою був сформований унаслідок правотлумачної діяльності Суду Європейського Союзу та які мають вирішальне значення у правовому регулюванні спірних ситуацій, що виникали у зв'язку із неузгодженістю між нормами права ЄС та нормами національних правопорядків держав – членів ЄС [17, с. 37].

Наведеними вище специфічними ознаками джерел права Європейського Союзу, безумовно, не вичерпується вся палітра їх особливостей, зумовлених головним чином наднаціональною, інтегративною природою правової системи ЄС. Зокрема, з аналізу змісту ст. 288 Договору про функціонування Європейського Союзу виникає питання щодо місця і ролі таких джерел вторинного права ЄС як рекомендації та висновки, які не мають обов'язкової сили, але при цьому зберігають важливе значення для розвитку юридичної практики. Зазначені особливості рекомендацій, висновків і деяких інших подібних актів, на нашу думку, свідчать про те, що вони не мають самостійного та самодостатнього характеру, оскільки їх необов'язковість, по суті, означає відсутність у них юридичної сили, у зв'язку із чим їх недоцільно розглядати окремо від обов'язкових правових актів первинного і вторинного права ЄС, які вони «обслуговують». З цього випливає, що такі рекомендації і висновки, хоча й закріплюються у правовій системі Європейського Союзу як джерела права, в юридичному відношенні мають статус допоміжних джерел права, основне призначення яких полягає в забезпеченні більш ефективної реалізації загальнообов'язкових норм, які містяться у відповідних джерелах первинного і вторинного права ЄС.

Висновки. Отже, можемо зробити такі висновки. Сформована в Європейському Союзі система джерел права безпосередньо взаємопов'язана з особливостями правової системи ЄС як інтегративного об'єднання суверенних держав, що характеризується наявністю спільних для них владних інститутів наддержавного характеру, уповноважених приймати обов'язкові до виконання на всій території ЄС нормативно-правові акти. Подвійний характер правової системи Європейського Союзу, що поєднує в собі міжнародно-правові та національні контексти, зумовлює специфіку ієрархічної структури джерел права ЄС, найвищий рівень у якій належить установчим договорам ЄС, насамперед Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського

Союзу. При цьому ієрархія джерел права ЄС найбільш виразно проявляється на рівні правових актів первинного, вторинного права ЄС, а також правових актів органів влади держав – членів ЄС, які повинні відповідати обов'язковим нормам первинного і вторинного права ЄС.

Специфіка джерел права Європейського Союзу проявляється насамперед у особливому характері їх просторової та суб'єктної дії, диференційованому порядку їх прийняття, введення в дію, імплементації його норм у національні правові порядки держав – членів ЄС, у поєднанні прецедентних і нормативно-правових засад у правовому регулюванні суспільних відносин, а також у спільній аксіологічній основі правового розвитку держав – членів ЄС, зміст якої втілюється в межах всієї системи джерел права Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Pargendler M. The Rise and Decline of Legal Families. *The American Journal of Comparative Law*. 2012. Vol. 60. № 4. P. 1043–1074. <https://doi.org/10.5131/AJCL.2012.0010>.
2. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: навч. посіб. / пер. з англ. В. С. Ісаковича. Київ: Знання, 2002. 381 с.
3. Lasok D., Bridge J. W. *Law and Institutions of the European Communities*. 5th ed. London: Butterworth-Heinemann, 1991. 882 p.
4. Боршарт К. Абетка законодавства Європейського Співтовариства / пер. з англ.: В. Мардак. Київ: Представництво Європейської Комісії в Україні, 2001. 112 с.
5. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01; 12.00.11 Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2013. 474 с.
6. Загальна теорія права. Нормативний курс: підручник / за ред. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 596 с.
7. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. 21 с.
8. Lenaerts K., Nuffel P. *Constitutional Law of the European Union* / ed. by R. Bray. 2nd ed. London: Sweet & Maxwell, 2005. 971 p.
9. Weatherill S. *Cases and Materials on EU Law*. 7th ed. Oxford: University Press, 2006. 778 p.
10. Horspool M., Humphreys M. *European Union Law*. 6th ed. Oxford: University Press, 2010. 870 p.
11. Arnall A., Dashwood A., Ross M. & Wyatt D. *European Union Law*. 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 2000. 960 p.
12. Lenaerts K., Desomer M. Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union Simplification of Legal Instruments and Procedures. *European Law Journal*. 2005. № 6. P. 744–765.
13. Богачова Л. Л. Джерела європейського та національного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 24. С. 17–26.
14. Sieberson S. How The New European Union Constitutional Will Allocate Power Between The EU and its Member States: A Textual Analysis. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2004. Vol. 37. № 4. P. 993–1042.
15. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: К.І.С., 2010. 536 с.
16. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
17. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія / за ред. М. М. Микієвича. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.

References

1. Pargendler M. The Rise and Decline of Legal Families. *The American Journal of Comparative Law*. 2012. Vol. 60. № 4. P. 1043–1074. <https://doi.org/10.5131/AJCL.2012.0010>.
2. Kernz V. Vstup do prava Yevropeiskoho Soiuzu: navch. posib. / per. z anhl. V. S. Isakovycha. Kyiv: Znannia, 2002. 381 s.
3. Lasok D., Bridge J. W. *Law and Institutions of the European Communities*. 5th ed. London: Butterworth-Heinemann, 1991. 882 p.
4. Borshart K. Abetka zakonodavstva Yevropeiskoho Spivtovarystva / per. z anhl.: V. Mardak. Kyiv: Predstavnytstvo Yevropeiskoi Komisii v Ukraini, 2001. 112 s.

5. Yakoviuk I. V. *Pravovi osnovy yevropeiskoi intehratsii ta yii vplyv na derzhavno-pravovyi rozvytok Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk.* 12.00.01; 12.00.11 Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 2013. 474 s.
6. *Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs: pidruchnyk / za red. S. V. Bobrovnyk.* Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. 596 s.
7. Smyrnova K. V. *Dzherela prava Yevropeiskoho Soiuzu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11.* Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2005. 21 s.
8. Lenaerts K., Nuffel P. *Constitutional Law of the European Union / ed. by R. Bray.* 2nd ed. London: Sweet & Maxwell, 2005. 971 p.
9. Weatherill S. *Cases and Materials on EU Law.* 7th ed. Oxford: University Press, 2006. 778 p.
10. Horspool M., Humphreys M. *European Union Law.* 6th ed. Oxford: University Press, 2010. 870 p.
11. Arnall A., Dashwood A., Ross M. & Wyatt D. *European Union Law.* 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 2000. 960 p.
12. Lenaerts K., Desomer M. *Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union Simplification of Legal Instruments and Procedures.* *European Law Journal.* 2005. № 6. P. 744–765.
13. Bohachova L. L. *Dzherela yevropeiskoho ta natsionalnoho prava. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia.* 2012. Vyp. 24. S. 17–26.
14. Sieberson S. *How The New European Union Constitutional Will Allocate Power Between The EU and its Member States: A Textual Analysis.* *Vanderbilt Journal of Transnational Law.* 2004. Vol. 37. № 4. P. 993–1042.
15. *Konstyutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu (v redaktsii Lisabonskoho dohovoru) / per. H. Druzenka ta S. Druzenko; za zah. red. H. Druzenka.* Kyiv: K.I.S., 2010. 536 s.
16. Kovaliv M. V., Tymchysyn T. M., Nikanorova O. V. *Osnovy prava Yevropeiskoho Soiuzu: navch. posib.* Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2020. 212 s.
17. Bratsuk I. Z. *Teoretyko-pravovi zasady implementatsii prava Yevropeiskoho Soiuzu v natsionalne pravo derzhav-chleniv: monohrafiya / za red. M. M. Mykiiyevycha.* Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2016. 230 s.

Петренко А. А. Джерела права Європейського Союзу: поняття та специфіка

Стаття присвячена дослідженню особливостей джерел права Європейського Союзу. Наголошується, що кількісна та якісна специфіка джерел права в Європейському Союзі зумовлюється унікальністю його правової системи, яка визначає своєрідність їх класифікації, ієрархії та застосування на національному та наднаціональному рівнях. Обґрунтовується, що специфіка джерел права Європейського Союзу проявляється насамперед у особливому характері їх просторової та суб'єктної дії, у поєднанні прецедентних і нормативно-правових засад у правовому регулюванні суспільних відносин, а також у спільній аксіологічній основі правового розвитку держав – членів ЄС, зміст якої втілюється в межах усієї системи джерел права Європейського Союзу.

Ключові слова: джерела права, Європейський Союз, джерела первинного права, джерела вторинного права, судові прецеденти, установчі договори.

Petrenko A. Sources of law of the European Union: concepts and specifics

The article is devoted to the study of the peculiarities of the sources of law of the European Union. It is emphasized that the quantitative and qualitative specificity of the sources of law in the European Union is determined by the uniqueness of its legal system, which determines the diversity of their classification, hierarchy and application at the national and supranational levels.

It is noted that the most widespread in modern scientific literature is the dichotomous division of the law of the European Union into primary and secondary, in connection with which the sources of «primary» and «secondary» EU law are distinguished. At the same time, the primary law of the EU includes, first of all, the fundamental, defining principles and norms for the European Union, enshrined in the founding treaties of the EU, the EU Charter of Rights, as well as international treaties concluded both by the European Union and the EU member states, and secondary law of the European Union includes norms issued by EU institutions in the form of regulations, directives, resolutions, etc., and which must correspond to the sources of primary law.

The basis of the sources of law of the European Union is the common interest of the European peoples, their common valuable assets, which are laid at the basis of their progressive development. This feature refers primarily to the EU Constituent Treaties as international legal acts, which directly express the will and interests of all the states participating in them. At the same time, it also finds its indirect manifestation in the relevant legal acts of supranational EU institutions (European Parliament, European Commission, Council of the EU, etc.), which by their legal nature rather have a regional character, because they are not international and national legal acts in the classical meaning. At the same time, the legal acts of such institutions of the European Union, by their legal

characteristics, are designed to ensure a stable relationship between the norms of its Constituent Treaties and legal acts of the EU member states and, in this way, the relationship of the supranational legal system of the European Union as an integration association of European states with the national legal systems that are part of it.

As a result of research the following conclusions are made:

1. The system of sources of law formed in the European Union is directly interconnected with the features of the legal system of the EU as an integration association of sovereign states, characterized by the presence of supranational power institutions common to them, authorized to adopt regulatory and legal acts that are binding on the entire territory of the EU. The dual nature of the legal system of the European Union, which combines international legal and national contexts, determines the specificity of the hierarchical structure of the sources of EU law, the highest level of which belongs to the EU Constituent Treaties, primarily the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. At the same time, the hierarchy of sources of EU law is most clearly manifested at the level of legal acts of primary and secondary EU law, as well as legal acts of the authorities of EU member states, which must comply with the mandatory norms of primary and secondary EU law.

2. The specificity of the sources of the law of the European Union is manifested primarily in the special nature of their spatial and subject action, the differentiated order of their adoption, putting them into effect, implementation of its norms into the national legal systems of the EU member states, in the combination of precedents and normative-legal foundations in the legal regulation of social relations, as well as in the common axiological basis of the legal development of the EU member states, the content of which is embodied within the entire system of sources of law of the European Union.

Key words: sources of law, the European Union, sources of primary law, sources of secondary law, judicial precedents, founding treaties.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-391-398